

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В СПАДЩИНІ М. М. АРКАСА

У статті розглядається лекція Миколи Аркаса "Передмова до "Запорожця за Дунаєм" з метою проаналізувати текст лекції, й окреслити бачення М. М. Аркасом історії розвитку українського козацтва та його місця в історії українського народу і Західної Європи.

У кінці XIX—на початку XX СТ. на півдні України живе й процвітає людина "ренесансного типу", видатний урядовець, громадський діяч, історик, композитор, фольклорист Микола Миколайович Аркас.

М. М. Аркас — особистість багатогранна, високоосвічена, невичерпної енергії. Особистість, яка посіла відповідне місце в історії України завдяки своїй плідній праці й залишила по собі спадщину, що заслуговує на вивчення.

Серед Аркасівської спадщини спинимося на матеріалах, які стосуються доби козацтва. Адже, як пише М. Аркас у своїй книзі "Історія України-Русі" "на ті часи ні один народ не мав такої демократичної республіки (держави з виборним державцем), якою була Запорізька Січ" [1], тому саме цьому періодові М. Аркас приділяє так багато уваги. По-перше, у вказаній книзі добі козацтва відводиться три розділи [2], в яких детально розглядаються всі аспекти життя та діяльності козаків Запорозької Січі. По-друге, М. Аркас, як засновник Миколаївського товариства "Просвіта", прочитав її слухачам 14 лекцій, які головним чином стосуються періоду козацтва. По-третє, Аркасівська лекція "Передмова до "Запорожця за Дунаєм" Гулака-Артемовського". З цієї лекцією про Задунайську Січ М. Аркас зазвичай виступав перед кожною виставою опери "Запорожець за Дунаєм", що ставилася силами ар-

тистів-аматорів миколаївської "Просвіти". Цю виставу миколаївські просвітяни на чолі з М. Аркасом ставили у Херсоні, Олешках, Богданівці, Вознесенську. Аркасівська лекція є оглядовою. В доступній формі для слухачів у ній викладена історія українського козацтва.

Звернемося до тексту лекції, аби проаналізувати її та окреслити Аркасівське бачення історії українського козацтва.

Згідно з текстом звістки про запорозьких козаків знаходимо вже у XIII ст., "близько 1300 року" [3]. З'являються вони на землях, які потім стали називати "Запорозькими Вольностями" [4], й були ці землі досить великими: уся Катеринославська та Херсонська губернії без повітів Одеського та частина Тираспольського, частина Харківської губернії, Донщини і Таврії до самого моря [5].

Микола Аркас вказує, що тікання на ці землі розпочалися досить давно й з часом зробилися звичайними. До цього спонукали утиски, які чинили польські папство, шляхта та єзуїти. Саме тому люди залишали рідні оселі й мусили шукати захисту на Запорожжі, куди не досягала державна влада. І жодні заходи польського уряду не могли припинити цього.

Відносини козаків М. Аркас описує як глибоко демократичні. По-перше, всі запорожці й не було на них жодного власника. По-друге, не було на Січі

аж надто заможних, ані зовсім бідних. Господарювання на Січі було справою добровільною та виборною. М. Аркас так це описує: "Хто з товариства хотів господарювати — той у новий рік тягнув жереб і яка земля йому припаде, або хто хотів рибалити, то де припаде йому рибальство, там він і займав на цей рік степ, річку, протоку, озеро або що" [6]. По-третє, коли Запорізька Січ, де жила виборна старшина, був осередком уряду демократичного та рівноправного.

Стосовно Коша М. Аркас у своїй лекції наводить цікаві факти, в яких говориться, що він — Кош — проіснував "довгих 25 років" [7]. Й за цей період Кош перемінив кілька міст, та в період з 1716 по 1733 роки він розміщувався біля Херсона у Олешках, що на той час було українським торговельним містом ще за часів князя Данила Галицького. Ця зміна міст, на думку Миколи Аркаса, була обумовлена кількома причинами. По-перше, на початку XVIII ст. Московська держава здобула владу над Україною. По-друге, царювання імператриці Катерини II було для України одним із найскладніших періодів.

За часів її царювання в Україні розпочинаються реформи. Як пише М. Аркас, "реформи посипалися на Україну, як з лантуха. Скасовано було гетьманство, полки козацькі повернуті у звичайні общеімперські кавалерійські полки, старшину перейменовано у гражданські та офіцерські чини" [8].

Саме тоді для України та для запорозьких козаків, на думку М. М. Аркаса, розпочалися найважчі часи, які неминуче призвели до зниження авторитету України як осередку незалежності та козацтва. До українців почали ставитися, як до "не гармонічної рабськи пригнобленої людності" [9].

Отож, знищення козацтва розпочалося з його реформування. Внаслідок цього Україну було поділено на нові губернії. Потім на її території з'явилася велика кількість московських чиновників, які зовсім не знали ні українських звичаїв, ні мови. В цей же час козацькій старшині було подаровано дворянство й вона одразу ж відвернулася від свого народу, навіть, як пише М. Аркас, "свого національного обличчя" [10].

І от після всіх цих нововведень було вирішено зовсім скасувати козацтво.

М. Аркас у своїй лекції стверджує, що "немало допоміг у цій справі тогочасний фаворит цариці всевладний "великолепний князь Тавриди" [11] Григорій Потьомкін, якого було записано до реєстру запорозьких козаків під ім'ям Грицька Нечоси. А знищення Січі командували генерали Прозоровський та Текелі.

М. Аркас досить детально описує знищення Запорозької Січі. Наприклад, він зазначає в лекції, що "з величезною армією насунули вони (царські

владі) на Україну". Але й роз'яснює, чому така кількість військ не здивувала український народ та й запорожців у цілому. Пояснення досить просте. В ті часи це було звичайною справою, бо походи на Турцію та Крим велися тоді без зупинки, тому ніхто й не дивувався новому походу російських військ. Лише коли ці війська вступили на територію Запорозьких Вольностей та обложили з усіх боків Січ, саме тоді все й з'ясувалося. А відбулася ця облога 4 липня 1775 р. Саме у день Зелених Свят. Дії козаків М. Аркас описує так: "Запорожці дружно хотіли стати за Січ-матір свою та виперти москалів за межі своїх степів — Великого Лугу Батька свого, але старшина умовила їх скоритися, сподіваючись за якимись умовами улаштувати справу" [12]. Але ні про які домовлення не могло бути й мови. Кошового Петра Калнишевського та уся старшину було арештовано й заслано до тюрем та монастирів північної Росії та Сибіру. Ті ж козаки, які не захотіли коритися (за словами М. Аркаса, їх назбиралося тисяч 40) сіли на легкі чайки й подалися до моря. Перед цим вони зупинилися у турецьких володіннях й, дійшовши згоди з султаном, попливли на Дунай, де й заснували нову Задунайську Січ.

Ті ж козаки, які все ж вирішили залишитися, чи не встигли втекти за Дунай, були повернені або ж у пікінери (піше військо зі списками), або ж у кріпаки до панів.

Важка доля спіткала й запорізькі землі, які ще зовсім недавно були землями вільними, а після зруйнування Січі роздаровувалися російським генералам та офіцерам. Зокрема, пише М. Аркас, велику кількість земель було даровано саме Потьомкіну за завзяття у руйнуванні Січі. А він вже на свій розсуд дарував ці землі іншим близьким йому особам. М. Аркас наводить такі дані: "Генералові Прозоровському та Каминському подаровано по 100 000 дес., генералові Синельникову 200 000. Роздавали землю і німецьким, болгарським, сербським та грецьким колоністам". Але минуло зовсім небагато часу й російський уряд побачив, що поспішив зі зруйнуванням Запорозької Січі: розпочалася нова війна, й урядові знову знадобилися козаки. Їх почали кликати назад в Україну, обіцяючи при цьому різні вольності.

Але Задунайським козакам жилося досить добре під турецьким началом. Тому й не погоджувалися. А тим часом в Україні у 1783 році було запроваджено кріпацтво, й люди, за старою звичкою, шукали порятунку на Запоріжжі. Але оскільки там вже не було Січі, то люди тікали за Дунай. Кількість цих козаків весь час зростала. У 1820 р. вони своєю чисельністю переважали над старими запорожцями. Згодом змінилися й їхні звички.

Лише за часів Миколи I задунайські козаки перейшли під владу Росії, отримали землі поблизу

Азовського моря. Стали називатися азовськими козаками, а у 1865 р. були приєднані до чорноморських козаків.

А ті, хто не пішов до Азова, й далі продовжували жити за Дунаєм, де займалися переважно рибальством.

Отже, на думку М. Аркаса, запорозьке козацтво являло собою воєнний орден або братство, яке не

рувалося й жило за своїми законами. Саме в житті запорожців втілювалися на той час ідеали всього українського народу. І впродовж всього свого існування вони кров'ю своєю захищали всю Західну Європу від турецьких та татарських орд, і цим зробили велику послугу культурному розвоєві не тільки свого рідного краю, але й "усього культурного світу" [14].

1. Аркас М. М. Історія України-Русі.— Одеса,—1994.— С. 178.
2. Там само.— С. 51—52.
3. Державний архів Миколаївської обл.— Ф. 206.— Оп. 1.— Спр. 2.— С. 5.
4. Там само.— С. 6.
5. Там само.— С. 5.
6. Там само.— С. 7.
7. Там само.— С. 5.

8. Там само.— С. 6.
9. Там само.— С. 8.
10. Там само.— С. 7.
11. Там само.— С. 6.
12. Там само.— С. 6.
13. Там само.— С. 8.
14. Там само.— С. 8.

Andriyash V. I.

THE PROBLEMS OF STATE BUILDING IN THE M. ARKAS' CREATIVE WORKS

The lecture "Foreword to "Zaporozhets za Dunayem", written by M. Arkas is considered. The author analyzed the lecture and described the main thoughts about the Ukrainian kozatstvo history and its place in the history of Ukrainian people and the Western Europe.